

ZAPADNO-ISTOČNI DIVAN 21. VEKA I PORUKE ISTOKA

Za koju godinu biće tačno dva veka od pojave Geteovog *Zapadno-istočnog divana* (*West-östlicher Divan*), čija lirika cveta pod moćnim Hafizovim uticajem u prevodu Jozefa fon Hamera (Joseph von Hammer), a prvo štutgartsko izdanje iz 1819. imalo je luksuzni forzac ukrašen arabeskama i naslovom u arapskom krasnopisu.

Trebalo bi da je u nas i danas donekle poznato da arapska imenica *dīwān* označava *pesničku zbirku* – sve do početka prošlog stoleća, i neki značajni srpski pesnici tako su imenovali svoje zbirke, što po ugledu na slavnog Nemca, što od nekadašnje uobičajenosti tog arabizma u srpskom jeziku.¹ Geteovo slavno delo sačinjeno od poezije različitih žanrova i vrsta – parabola, istorijskih aluzija, rugalica, politički ili verski obojenih stihova, oduvek se sagledava kao uzor i simbol stimulativne i kao vazduh nužne kulturne razmene između Istoka i Zapada. Dvodelni pridevski sklop „zapadno-istočni“ odnosi se na sveukupnost veza Evrope i Istoka, ili, tačnije, na veze između velikih kultura rođenih na prostorima hrišćanstva i islama, pa i šire, sve do Indije.² Dvanaest delova te pesničke knjige izraz su nastojanja velikog pesnika i mislioca da se Orijent i Okcident približe. Jedno stoleće kasnije, u odgovor na ove Geteove pozdrave Istoku, znameniti persijski pesnik Muhamed Iqbal objaviće svoju *Poruku Istoka* (*Payam-e-Mashriq*).

Krajem osamdesetih godina, upravo kod nas, u tadašnjoj Jugoslaviji, javiće se replika na naslov Geteovog dela u briljantnom romanu Dževada Karahasana *Istočni divan*, u kojem autor, kako je umesno opisano, „uspešno transponuje borhesovske lavirinte i ogledala u duhovni ambijent Orijenta“³, ostvarivši roman koji nas svojom uzbudljivošću, napetošću i mudrošću goni da ga pročitamo, kako se to obično kaže, u jednom dahu. To je, kao što se uglavnom navodi, delo o sudbinama trojice srednjovekovnih persijsko-arapskih literata i kompleksna studija u kojoj se preklapaju verno rekonstruisani ambijent Bagdada u rasponu od 8. do 10. veka, refleksivni pasaži i egzistencijalno-spiritualna drama legendarnog pesnika i mislioca, sufijskog pesnika Huseina ibn Mansura el Haladža.⁴ Pod optužbom da širi jeres, na najgrozomorniji način pogubiće ga 922. abasidski halifa El Muktedir, tako što će mu najpre biti zadato hiljadu udaraca bičem, potom su mu odsečene šake i stopala, najzad i glava, a telo isečeno u komade koji su potom spaljeni i pepeo rasut u Tigar. Legenda kaže da je on ponavljao svoje *Ja sam Istina* (tj. Bog, jer je u islamu *Istina* jedan od 99 božjih atributa) sve dok mu nisu odsekli jezik, a da se osmehivao i dok su mu odsecali glavu. Na kraju su svi knjižari u halifatu morali da polože zakletvu da neće prepisivati, kupovati niti prodavati nijedno od Haladžovih dela. Neka su ipak sačuvana.

Nije nimalo slučajno što u kratkom kritičkom diskursu o do juče nepoznatom Hasanu Blasimu, a danas već svetski prizatom piscu i novoj blistavoj zvezdi na arapskom književnom nebu, iračkom sineasti, esejisti i piscu kratke proze, polazimo najpre od zapadno-istočnog Geteovog ohrabrenja svetu da stupa u živu kulturnu razmenu, da uči da misli i oseća i kako drugi misli i oseća, da ne zapada u bedu ksenofobije, i od Karahasanovog

¹ Pored toga, shodno kontekstu, ta imenica, a bezmalo isto tako i njen srpski refleks *divan*, može značiti i kanabe, i gostinsku prostoriju, i vezirsko i carsko veće, da i ne spominjemo od nje izveden naš umilni glagol *divaniti* i Kraljevića Marka, koji malo-malo, pa ide caru na divana.

² Naslov na forzacu Geteove knjige nije ispisano samo arapskim slovima, već i na arapskom jeziku i, kad se prevede, glasi: *Istočni divan zapadnog autora*. Možemo biti sigurni da ga je Gete lično odobrio, pazeći da se ne ograniči na samo jedan segment srednjoistočne kulture, makar i tako ogroman kao što je persijski.

³ Dževad Karahasan, *Istočni divan*, „Svjetlost“, Sarajevo 1991, iz predgovora Muhameda Dželilovića uz 2. izdanje.

⁴ Izvor: https://bs.wikipedia.org/wiki/D%C5%BEevad_Karahasan

romanesknog hvalospeva slobodoumlju čoveka koji je pevao da mu je sam bog rekao da je – on bog sam. Haladžovu maksimu *Ja sam Istina* ortodoksni islam dan-danas tumači kao jeres, mada u krugovima uleme nikada nije bilo sloge oko toga da li je Haladž bio pesnik, mistik i svetac ili otpadnik od vere. I Blasim jednu od svojih priča kruniše rečima „Ti si bog“, ali stavljenim u kontekst pervertirane svesti savremenih društava koja razdiru kriminal i korupcija, a ima ih na mnogo širem prostoru ove planete nego što je prostor Srednjeg istoka, odakle pisac potiče. Ima mnogo osnova da pretpostavimo da bi i autora priča koje donosi knjiga što je čitalac drži u rukama vrlo rado pogubili svi despote redom, a i mnogi drugi, koji bi se, ovako ili onako, prepoznali u njegovoj prozi.

Ovaj izbor kratkih priča iz opusa Hasana Blasima potresna je i uzbudljiva proza koja iz priče u priču oduzima čitaocu dah donoseći nezamislive prizore iz najnovijeg vremena, posle pada diktatorskog režima u Iraku 2003, tragičnih zbivanja u uslovima američke okupacije i gotovo nadrealnih izbegličkih epopeja na stazama krijumčarenja ljudi sa Srednjeg istoka prema Zapadu. Ona je, iako sadrži samo retka poetična mesta i u sledu briljantne naracije jedva dotiče mogućnost iskazivanja nežnosti i topline, njegov *istočno-zapadni divan*, ili – poziv na promišljanje stvari u tom duhu. To je, uz sjajno ispričane *priče*, i ključna, nadasve humana poruka Blasimove proze. Ako literatura uopšte ima da nam preda neku poruku.

Danas, kada svet još u živom sećanju čuva slike napada na Svetski trgovački centar u Njujorku – apokaliptični prizor kog se jedan Holivud ne bi postideo – i nedavni krvavi atentat na redakciju francuskog satiričnog lista *Šarli Ebdo*,⁵ svaka Blasimova priča govori nam upravo o onome što je najbolnija rana cele planete: odsustvo volje da se Istok i Zapad susretnu, upoznaju i ispomažu. Ali avaj! – dok sumanuto ubistvo evropskih karikaturista uspeva, sasvim logično, da na noge digne celu Francusku i dobar deo Evrope, svakodnevna ubistva desetina i stotina ljudi na Bliskom istoku, u Indiji, u Africi, više nisu novinska vest. Industrija svesti, kako je zove Encesberger, ili industrija laži, vrti se samo oko interesa korporativnog kapitala, čiji su tzv. slobodni mediji samo maska. *Poruka Istoka* izlazi ne samo iz fokusa, nego i iz ukupne percepcije sveta koji se priklonio samoživosti i dobrobitima koje mu donosi savremena geopolitika.

„Kao da se ništa nije promenilo od cinične definicije šta je vest, nastale u Londonu još krajem 19. veka, na vrhuncu kolonijalizma: vest je 1 poginuli Britanac, 3 Francuza, 7 Nemaca, 12 Italijana, 50 Balkanaca, 80 Turaka, 150 Arapa, 450 Indusa...“⁶ I savremene obaveštajne i propagandne agencije i državne službe za odnose s javnošću imaju slične skale za vaganje pogibija svojih i tuđih u ratovima i terorističkim napadima.

Te skale javljaju se u svojoj današnjoj verziji upakovane u nov, ali po svemu sličan omot koji ne želi da zna ni za uzvratni istočno-zapadni divan, ni za *poruku Istoka*. Uprkos tome što svakome mora biti jasno da je značenje reči *tolerancija* ozbiljno uvažavanje različitosti, a stvaranje globalnih predrasuda o narodima i religijama ono što dovodi do političkog ekstremizma. Zašto sve žrtve nisu ni u smrti ravnopravne? Višedecenijsko lažno poštovanje etičke, političke, društvene i kulturne drugosti u tzv. modernim društvima nije nikakav „sukob civilizacija“ niti se teroristički čin u Parizu, kao ni onaj u Njujorku, može podvesti pod Hantingtonovu pretencioznu tezu. Bodrijarova tvrdnja da je terorizam druga strana istog sistema zapadne dominacije i da je globalizacija samo drugo ime za to, za jedne

⁵ To je, doduše, kao što s pravom ističe Noam Čomski, isti onaj svet koji je s lakoćom preturio preko uma i zaboravio 16 sprženih medijskih poslenika u zgradi srpske televizije jedne aprilske noći 1999, jer je Ričard Holbruk njih i njihove kolege odredio kao legitiman cilj u sklopu operacije pod poetičnim imenom *Plemeniti nakovanj* (Noble Anvil) i njihovo ubistvo kao pravedan čin. „Briga za žrtve utoliko je manja ukoliko je Amerika odgovornija za neki napad“, dodaje Čomski.

⁶ Boško Jakšić, „Život i smrt prvog i drugog reda“, *Politika*, 25.1.2015. „Nema sumnje da je pariski masakr tragičan. Ali, zar se *Šarli Ebdo* ne događa gotovo svaki dan u Bagdadu?“ pita se autor komentara.

je predstavljala uvredu i šok, a za druge iznošenje na svetlo dana strašne i već prepoznate istine. Postoji povratna sprega između besomučnog neokolonijskog nasilja i terorizma, da i ne govorimo o poznatim državnim projektima za obuku njegovih protagonista, na Zapadu i na Istoku. I jedni i drugi padaju u zlokobni ambis ideje da se zlo zlim leči. Šta je privuklo hiljade evropskih muslimana da se pridruže sumanutom halifatu koji želi da, za početak, Siriju, Irak i celi islamski svet, vrati u 7. vek ako se terorizam nije pretvorio u ideologiju? Da li je možda bio samorodan, ničim neizazvan? Iza svih takozvanih humanitarnih intervencija stoji interes sile i dvostruki aršin. Za sve to vreme novi Rim po dve decenije drži sužnjeve u tajnim zatvorima širom zemaljskog šara bez podizanja optužnica, dok predsednici i nadležni ministri daju uviđajna odobrenja da zatvorski sadisti nad tim ljudskim bićima sprovedu najstrašniju torturu.⁷ U kafkijanskim obrtima prilikom tih isleđenja, zatvorenik – pre ili kasnije – pada dotle da kaže: „Reći ću vam što god želite da čujete.“ To je, uvek i svuda, pravi koren terorizma koji je, koliko god nakazan, samo hipertrofirani vid otpora hipertrofiranoj nepravdi.

U Blasimovim pričama, koje sve i uvek govore samo o čoveku i njegovom životu, ali su sve pod teškom senkom novonastale zbrke vekova koja danas jedva da je igde tamnija nego u njegovoj domovini, često nailazimo na reč *džihad*, koja jeste arapska (ğihād) ali je danas ušla u sve jezike sveta. Izvorno, ona označava svakovrsnu, prvenstveno miroljubivu revnost islamskog vernika na božjem putu, poštovanje verskog zakona, spremnost na ulaganje individualnog i kolektivnog truda u cilju napretka zajednice. Ali što usled kompleksnosti samog pojma, što usled ljudske neinformisanosti i prijemčivosti za jednodimenzionalna tumačenja, ta reč je u decenijama razobručavanja i rasejavanja bliskoistočnog terorizma (koji se, valja reći, rađao i bujao naročito od prvih decenija 20. veka u okrilju pripadnika svih tamošnjih vera, nacija i država),⁸ poprimila opasno pojednostavljenu formu stereotipa u značenju borbe za totalnu prevlast islama na planeti, prvenstveno oružanim putem. Do toga se stiglo pod stogom pristrasnih tumačenja koja su tom pojmu odvajkada pridavali, a i danas pridaju, najpre harizmatički tvorci grupacija agresivnih pristaša islamskog fundamentalizma – fenomena koji svoje pandane ima u svakom dogmatsko-političkom fundamentalizmu otkako je sveta i veka, a potom pod pogubnim delovanjem savremenih medijskih lakeja i plaćenika tajnih službi, koje ove odmila nazivaju spin-majstorima, kao i pod dejstvom ostrašćenih mrzitelja tuđih vera sa područja tzv. hrišćanske civilizacije i s prostora inih vera i kultura. A iznad svega, pod uticajem onih koji, danas mahom pod stegom američkih hegemonih interesa, svim silama sprečavaju pomirenje bliskoistočnih naroda i koji su sebi uzeli pravo da jedini kvalifikuju šta je terorizam, ko jeste terorista a ko nije i koga treba, ma gde bio, ubiti bez suda.⁹

Treba istaći da Blasimove priče nisu jezički razuđene ni stilski ugladene u zgusnutom izrazu kakvim se, recimo, diči njegov mnogo stariji sirijski kolega Zekerija Tamir, kod nas već dosta poznat. Za magazin *The National* Blasim je izjavio: „Ljudi na ulici ginu od

⁷ Ovde se valja setiti i slavnog komentara bivšeg potpredsednika SAD Dika Čejnija: „Više se brinem zbog toga što loši momci izlaze na slobodu nego zbog onih nekoliko za koje se ispostavi da su nevini.“

⁸ Od kraja 19. veka pa sve do osnivanja Izraela 1948, na gradskim i seoskim trgovima Levanta u mnogo navrata su buktale lomače na kojima su fanatizovani pripadnici arapskih i jevrejskih milicija, uvek prurušeni u *one druge* (za šta su, dakako, bili poučavani i obučavani od strane britanskih tajnih službi), javno spaljivali Stari zavet i Kuran, već prema slučaju, izazivajući revolt svetskog javnog mnjenja prema svojim protivnicima.

⁹ Zanimljivo je pitanje i kako je i pod čijim uticajem došlo do toga da se pod pojmom antisemitizma danas podrazumeva samo patološka odbojnost prema Jevrejima. Istina, od svih Semita samo su Jevreji vekovima masovno živeli u evropskim zemljama postajući objekat sulude šovinističke mržnje i postavši najveća civilna žrtva nacizma, ali bi teško bilo poverovati da kulturna Evropa davno pre, a pogotovo posle Drugog svetskog rata, kada je trebalo zauzeti jasan stav prema holokaustu, nije znala da su Semiti i neki drugi narodi drevnog imena i dične istorije, kakvi su Arapi, Sirci, Etiopljani i Somalijci, te da izbor termina *antisemitizam* za *antijevrejstvo* ne može biti adekvatan.

podmetnute bombe, a ipak svak živi brine brigu da li je to opisano na tom lepom, sentimentalnom, poetičnom arapskom jeziku koji ja, navodno, upropašćujem. Ali ko piše šta je i kakvo je sve to u stvari, o tom košmarnom, nestvarnom nasilju kroz koje ljudi prolaze?“ Zato Blasim, kada piše, ide za svojom pričom, koristeći se sirovim i surovim jezikom jer je i sama priča surova. A ona je od početka do kraja zaokružena, uvek potpuna, ubitačno potresna i savršeno jasna, čak i kada autor posegne za sredstvima iz nadrealističkog arsenala.

Pitanja koja Blasim pokreće u neku ruku su aksiomatska, estetski i etički nužna, a opet, uvek u nekoj svojoj pomejenoj dimenziji. Isticanjem te dimenzije on u srce čitaoca usađuje sumnju u regularnost mnogih pojava ovoga sveta punog događaja bogatih značenjem. Vrhunska otvorenost piščevog jezika kao reflektor nam osvetljava životne tajne i iskustva i tamo gde se suočavamo sa zbivanjima o kakvima nikada ne bismo ni sanjali. Uvučeni a da to i ne osetimo u stalno, mada ne odviše upadljivo, mešanje jave i sna, fantazije i stvarnosti, a znajući autorov životni put, mogli bismo pomisliti da Blasim o svemu govori iz sopstvenih, doživljenih iskustava, bezmalo autobiografski. To svakako nije slučaj, mada za takve pretpostavke svaki književni rad ostavlja osnova, ovde i više nego obično. Blasim je video mnogo od onoga o čemu piše i prošao štošta od toga, lično ili saučestvujući s drugima. Ali on se ne meša u život svojih likova koji nam redovno u svesti ostaju kao realni – na svoj način, u kontekstu svoje sredine i svojih doživljaja. Zapleti su, kao što je neko već primetio, vrlo često filmični, što ne bi trebalo da čudi kod pisca koji je prvenstveno sineasta. Kada u priči *Izložba leševa* narator kaže: „Leš je bio čist i ivice vrata izgledale su poput krajeva precepljenog papira“, mi prepoznajemo da je, kako kaže arapska kritičarka Jumna el Id, umetnost kratke proze – kratka jezičko-filmska traka.

I Blasim se u dijalozima kadšto oslanja na zavičajni govorni jezik, što su najbolji arapski pisci, uprkos graji koju do naših dana dižu konzervativni jezikobranitelji, još pre više decenija inaugurisali kao praksu u dijalozima i scenskim delima. Naime, govorni arapski dijalekti nisu samo leksički, sintaksički i tipološki različiti od tzv. književnog jezika (kojim nikada nije govorio nijedan Arapin, suprotno stavu islamske dogme da je upravo tim „čistim“, „krasnorečivim“ jezikom govorio prorok Muhamed i celo njegovo pleme Kurejš), nego taj, inače prebogati književni dijalekat, usled svoje specifične predistorije, ima zakržljale instrumente za izražavanje lepršavijih slika i komunikacionih koncepata iz ljudske svakodnevice koje s lakoćom izražava „nečisti“ živi jezik, prostonarodni govor. Ipak, kada Blasim kaže: „Ja nisam zainteresovan za očuvanje takozvane lepote arapskog jezika“, on ne misli na svoja retka posezanja za govornim jezikom kojim se, uostalom, ne služe samo nepismeni i polupismeni Arapi i kog, na kraju krajeva, u njegovim pričama ima vrlo malo jer u njima, naprosto, ima malo dijaloga. On svesno i odlučno piše jednostavnim i jasnim jezikom, distancirajući se od traganja za retkim i ushićujućim rečima i izrazima, ali poštujući pravila pripovedačke tehnike sa spontanom lakoćom rasnog prozaiste. Stoga je i njegova proza, u kojoj se često, kao kod Šehrezade u *Hiljadu i jednoj noći*, sreće priča u priči, dokaz da ni pomno birana leksika, pa ni brušeni stil nisu ono glavno za odličnu priču, već najpre umeće pripovedanja i – sama *priča* kao jedinstven sklop okolnosti iz života koji nas uvlači u sebe, intrigira, iznenađuje i šokira.

U Blasimovim pričama čitamo o sudbinama običnih, malih ljudi koji su uhvaćeni u mreže fanatika koji vode svoje mahnite sektaške ratove, regrutuju decu i naivne ljude da sami sebe dižu u vazduh na zakrčenim sirotinjskim pijacama i pred bogomoljama, snimaju video klipove s lažnim izjavama kidnapovanih ljudi pred gomilama odsečenih glava, što potom prodaju svetskim TV mrežama, o monstuoznim planovima za javno izlaganje leševa koji treba da zastraše političke protivnike, celu naciju i celi svet, o streljanjima mladića koji su pobegli od rata i o dečacima iz pučkih naselja koji stubove uz koje je tajna policija streljala ljude, koriste za stative golova na svojim improvizovanim igralištima za fudbal; o zlikovcima kojima je ubiti čoveka kao reći kome „dobar dan“, o magičnim romanima koji u stotinama

stižu sa fronta ispisani rukom davno poginulog vojnika; o ubistvima nedužnih izbeglica od strane bahatih neonacista usred jednog od najbezbednijih evropskih prestonih gradova, o momcima koji, u očajničkom nastojanju da pobegnu iz pakla diktatorskih režima, stradaju od krijumčarskih prevara na putevima ilegalne imigracije, od hladnoće po planinskim klancima ili od surovosti tuđih graničara kojima nisu imali dati mito, ili bivaju silovani na gradilištima od bednika čija sudbina zapravo nije ništa drukčija od njihove, o momcima koji se kao divlji zverovi međusobno poubijaju golim rukama u komori kamiona hladnjače kada ostanu bez vode i bez nade, o košmarima onih koji su se domogli slobode i taman kada pomisle da su sredili svoj život, shvate da više nisu u stanju da u toj slobodi žive.

To su sve poruke Istoka, koje bi uređeni i kultivisani hrišćanski Zapad morao da shvati. Da li će, i kad će, niko ne zna.

*

Pisac ovih priča od kojih se na momente okamenimo, dolazi iz sredine čije mnoge specifičnosti – običaje, navike, činjenice iz dalje i bliže istorije, ne poznaju ljudi iz drugih, udaljenijih društava, ili ih ne poznaju najbolje. A što je veća udaljenost i brojnost razlika između kultura kojima pripadaju autor dela i čitaoci prevoda, to obično ima i više detalja koje čitaoci ne mogu da prepoznaju bez pomoći. Bez upoznavanja na koje je ciljao jedan Gete.

Tako se u priči *Kozja pesma*, na jednom mestu navodi ratni slogan režima u Iraku, koji bi u približno doslovnom prevodu glasio: *Pero i puška – jedna usta* (ili: *jedna te ista cev*). Sasvim doslovan prevod ne bi odgovarao našim jezičko-stilskim navikama jer paroli jezgrovitost i efektnost daje kratka i na arapskom pitka reč, tehnički termin u značenju *usta cevi*, koji na srpskom zvuči nezgrapno, pa u prevodu priče stoji: *Pero i puška jednako su ubitačni*. I engleski prevodilac našao je za shodno da tu odabere slobodnije rešenje u formi „The pen can shoot bullets as deadly as the rifle“, koje tačno pogađa osnovnu zamisao. Sećam se dobro početka iračko-iranskog rata, čiji dobar deo ću s porodicom provesti u Bagdadu, kao i ove perfidne ratne parole koja je samo nekoliko dana po izbijanju rata osvanula svugde – na uličnim panoima, po novinama, na televiziji između emisija i na sveskama koje su koristila i moja deca u tamošnjim internacionalnim školama. Bio je to, naime, važan oblik ratne kulturpolitike: trebalo je naciji sugerisati da vlast misli na važnost ne samo tzv. ratne umetnosti (svi iole afirmisani pisci, pesnici, muzičari, sineasti i novinari primili su se svojih ratnih zadataka usmerenih na veličanje vođe i „pravednog ratnog napora“, u protivnom bili bi poslani na prve linije fronta), već i na značaj koji mudri vođa pridaje obrazovanju i, nadasve, dobrobiti budućih pokolenja – koliko i samom ratu.

U dvema pričama spominje se sahranjivanje u Nedžefu, mada je preminula osoba iz Bagdada ili nekog još udaljenijeg grada, ili je, čak, u međuvremenu postala građanin strane zemlje, kao junak priče *Košmari Karlosa Fuentes*a. Čitaocu ne mora da bude važno zašto je to tako, ali samo ako zna, moći će da dopre do slika skrivenih u pozadini. Naime, Nedžef je sveti grad na jugu Iraka, gde se nalazi mauzolej u kojem počiva prah svetog imama, rodonačelnika šije i pisca besmrtnog traktata o retorici, četvrtog Muhamedovog naslednika i zeta, halife Alija ibn Abi Taliba i mesto je masovnog hodočašća šiitskih muslimana iz celoga sveta, za njih možda i preče od hramova izvornog islama u Meki i Medini. Stoga je na grobljima toga grada najpoželjnije sahraniti svakog pripadnika šiitskog pravca u islamu. Treba li naglasiti da se u vremenima strašnih pogibelji, misticizam u ljudima razrasta do neslućenih visina? Posle najžešćih bitaka tokom godina krvavog iračko-iranskog rata, ka Nedžefu su iz Bagdada i drugih gradova svakodnevno hitali čitavi konvoji privatnih automobila sa mrtvačkim kovčezima na krovnom prtljažniku, umotani kad u državnu zastavu, kad u zelenu zastavu islama.

Priča *Kompozitor* započinje rečenicom koja saopštava da je otac junaka priče 1973. vratio partijsku knjižicu Komunističke partije i učlanio se u Socijalističku partiju preporoda (Baas). Ta partija 1959. godinu dana po rušenju monarhije u Iraku uz pomoć komunista, kojih tada ima preko 20.000, broji jedva 1.000 članova. U vreme baasističkog udara i uzimanja vlasti u Iraku 1963. uz pomoć CIA, Baas ima oko 5.000 članova i taj broj postojano raste. U priči *Kozja pesma* narator navodi šta je čuo „od nekog komunista kog su sedamdesetih mučili u baasističkim zatvorima“. Malo ko, međutim, zna da je, krajem šezdesetih iračka Partija preporoda, koja je do tada bila učvrstila vlast, sprovela masovne pogrome komunista, osobito na jugu zemlje, gde se režim suočio sa silovitim oružanim otporom koji je na kraju slomljen uz nekoliko desetina hiljada žrtava.¹⁰ Od 1968. pa do potkraj sedamdesetih, tj. posle jedne decenije (kada Sadam Husein, dotle siva eminencija i faktički šef tajne policije, zvanično preuzima vlast, usput rado ponavljajući Staljinovu maksimu „Ako postoji osoba, postoji problem; ako osoba ne postoji, onda ne postoji ni problem“), članstvo Baas partije poraslo je na oko 1.200.000.¹¹

U priči *Ubice i busola* narator kaže da je neki mladi Iračanin bio rođen u Iranu, pošto mu je iračka vlast po izbijanju rata porodicu proterala iz Bagdada zbog iranskog porekla. Naime, još u proleće 1980. režim Sadama Huseina pokrenuo je kampanju proterivanja iračkih građana, isključivo šiita, čiji su dedovi, pradedovi ili askurđeli poticali iz Irana. Irak i Iran imaju dugu zajedničku granicu, duž koje se stanovništvo vekovima mešalo. Nije se postavljalo pitanje da li su prognanici persijskog, indoevropskog ili semitskog, arapskog soja. Čitave porodice dobijale su naredbe da se u kratkom roku spakuju i isele u susednu Islamsku republiku, gde ogromna većina stanovnika pripada šiitskom islamu, mada novi izgnanici odavno nisu tamo imali nikoga svoga. Ovaj progon oko pola miliona ljudi od kojih niko nije znao jezik zemlje u koju odlazi niti je imao i najmanju želju da se tamo iseli, najpre je bio relativno neupadljiv. Oni koji su tačno procenili situaciju, požurili su da rasprodaju imovinu, tovarili su pokućstvo na kamione i odlazili u nepoznato. Sledeća faza bila je kudikamo teža – uoči izbijanja rata, ljudima više nije ostavljano vremena za prodaju, rok za iseljenje skraćivao se i na kraju se sveo na 48 sati. Ko god je imao bolju kuću, dućan ili drugu vredniju imovinu, bila mu je konfiskovana po kratkom postupku i prodavana budzašto partijskim funkcionerima. Konvoji pretovarenih putničkih automobila punih uplakane dece i na čijim je krovovima bilo nazidano ono malo što se uspelo poneti, kretali su se ka istoku, prema iranskoj granici, odakle su porodice odvođene u prihvatne logore. Retki bogati pojedinci uspevali su da izbegnu proterivanje uz pomoć silnog mita, obično pošto bi pretrpeli torturu i proveli mesece po podrumima tajne policije. Rat s Iranom koji je, po svemu sudeći, radi svojih ciljeva inspirisala Amerika, izbio je 22. septembra, ali se ova kampanja nastavila još neko vreme. Krvavi sukob potrajaće osam godina, a irački režim koji ga je započeo i

¹⁰ O ovom masovnom pokolju i ustanku na jugu Iraka koji ga je pratio (paralelno s opisom potonjih krvavih unutrašnjih obračuna u Alžiru, gde su mnogi irački komunisti našli utočište) detaljno govori izvršni roman *Banket za morske trave* iz 1983. iz pera sirijskog pisca Hajdara Hajdara, koji je, sticajem životnih okolnosti, bio odlično upoznat sa zbivanjima u Alžiru, a i s detaljima baasističkog gušenja ustanka na jugu Iraka. Roman nikad nije preveden ni na jedan strani jezik jer obiluje detaljima i jednih i drugih događaja sa ta dva kraja arapskog sveta u meri koja, s obzirom da o njima i njihovim protagonistima ima vrlo malo informacija i u istorijskim knjigama, i na internetu, obeshrabruje svakog prevodioca da ga se lati – bez autorove pomoći nikad ne bi mogao izaći na kraj s mnogim pojedinostima, a već ostareli pisac povukao se na selo i nema ni telefon. Kada je roman 2000. u Kairu doživeo svoje drugo izdanje, usledio je pritisak univerziteta El Azhar pod pretekstom da delo kleveta islam i knjiga je zabranjena u više arapskih zemalja. Imajući na umu poruku Geteovog *Zapadno-istočnog divana* i rezigniranu Blasimovu prozu koja se na tu poruku odaziva bolnim krikom, ali ne može i neće da bude zov za pomoć, mogli bismo se zapitati da li je zabrana *Gorskog vijenca* u školama BiH, koju je krajem devedesetih stavio Visoki predstavnik za Bosnu i Hercegovinu Karlos Vestendorp, unekoliko slična ovoj azharovskoj zabrani.

¹¹ Za one koji pamte ta vremena, teško je ne uočiti, uza sve razlike, sličnost s masovnim prijemom mladih u SKJ u doba krize, posle studentskih nemira 1968. u Jugoslaviji.

zvanično izgubio posle više užasnih bitaka u kojima je živote izgubilo preko milion i po ljudi na obe strane, o obogaljenima da se i ne govori, proglasio je veliku pobedu.

Ima i detalja koji su tako čisto kulturološki da je na njih gotovo nemoguće i ukazati, toliko su duboko utkani u kulturni bekgrund. A ipak, neki od njih su pravi majdani informacija za poznavaoce lokalnih prilika. Tako se u *Pijaci priča* skriva nekoliko zanimljivih podataka o junaku priče, kog supruga oslovljava sintagmom Abu Fatima – Oče Fatimin, posve neuobičajenim za druge kulture. Ništa time nije direktno izrečeno, ali budući da je u svim arapskim društvima na snazi patrilinearni poredak, uobičajeno je, mada ne i obligatno, što takođe vidimo samo iz konteksta ove priče u kojoj supružnici imaju kćer i mlađeg sina, da se, ako prvo dete nije muško, ćerkino ime u ovoj vokativnoj sintagmi, čim se rodi prvi sin, zameni njegovim imenom, kada bi oni stekli nova imena – Abu Hasan i Um Hasan. Arapski čitalac odmah zna da su oboje Fatiminih roditelja ljudi liberalnijih nazora jer i po dobijanju sina zadržavaju za sebe imena Abu Fatima i Um Fatima, prema imenu svog prvenčeta, iako je žensko.

Isto tako, koliko god imena Fatima i Hasan bila svearapska, pošto su roditelji sinu dali ime Hasan, možemo osnovano pretpostaviti da je bar otac pripadnik šiitskog pravca u islamu, budući da šiiti za mušku decu, po pravilu, biraju imena Hasan, Husein, Ali, Abas, žensko ime Fatima i još neka, jer su to imena iz loze Alija ibn Abi Taliba, prvog svetog šiitskog imama. I mada je Fatima bila upravo Muhamedova kći a Ali mu je bio sinovac i zet, ona je ipak, kao Alijeva supruga, član Alijeve porodice i kao takva poštovana kod šiita više nego kod sunita. Istovremeno, suniti u Iraku, koji čine oko jedne petine stanovništva (ali su držali devet desetina pozicija u vlasti tokom baasističke vladavine), gotovo nikada ne daju imena Hasan, Husein, Ali, Alavi ili Abas svojoj muškoj deci, upravo zato da se za njih ne bi pomislilo da su šiiti. S druge strane, muška imena u Iraku i drugde gde je ova nevidljiva linija podele bila oštra, kao Madžid i Mansur, Halil ili Mustafa, ili ženska kao Suneja, Hadidža i mnoga druga, po pravilu odaju da su njihovi nosioci pripadnici sunitske grane i ona se jedva mogu sresti među šiitima, iako se samo po sebi razume da su mnoga imena bila i zajednička pripadnicima obeju grana.

Nema iole dužeg teksta a da se u njemu tokom prevođenja ne naiđe na neke jezičke začkoljice. Logičan i ispravan oblik arapske imenice *ḥalīfa* u srpskom glasi *halifa* i ona se do potkraj 19. veka i javljala u tom obliku, zatim sporadično i u obliku *kalif* pod uticajem priča iz *Hiljadu i jedne noći* prevođenih s prevoda na zapadne jezike, dok u poslednjoj četvrtini 20. veka nije sasvim ustupila mesto obliku *kalif*, nastalom greškom od *khalīfa*, što je legitimni lik te imenice u engleskom jeziku. Naime, malo ko zna ili želi da čuje da tek drugonavedena grafema u početnom digrafu *kh* donosi bitnu fonetsku tvar arapskog resičnog *ḥ*, dok je početno *k* tu puki modifikator: budući da arapski ima čak tri glasa za evropsko uho slična glasu *h* (među kojima on ne oseća nikakvu sličnost i za koje ima zasebna slova), ovo *k* služi samo da podseti anglosaksonskog čitaoca na poreklo glasa *ḥ*. Naredni korak bio je pad u zamku stereotipa da je bitno prvo, a da je drugo sporedno, mada je ovde slučaj upravo obrnut: ispuštanjem ključnog *h* a zadržavanjem sporednog početnog *k* iz engleskog digrafa stiglo se dotle da danas čak i srpski rečnici nude oblike *kalif* i *kalifat* umesto *halifa* i *halifat*, a u dnevnoj štampi se viđaju i lična imena, neka dobro poznata i iz naše narodne epske poezije, pogrešno preneti zbog nesrećnog resičnog *ḥ*: *Kalil* umesto *Halil* ili *Kaled* umesto *Halid*.

U priči *Ubice i busola* (kao i u mnoštvu svakovrsnih tekstova koji nam dolaze u prevodu iz arapske književnosti) javlja se lik kojem se tituliše rečju *šejh*. Danas se ona u našim masovnim medijima, pa i u knjigama, sreće isključivo u obliku *šaik* (od arap. *šeyḥ*, s istim resičnim *ḥ*), u čemu deli sudbinu s imenicom *halifa*. U Vukovo doba, i dugo pre i posle toga, i ta arapska imenica imala je u srpskom više-manje isti, izvorni oblik *šejh* ili približno

jednako ispravne oblike *šeih* ili *šéh*, a u osnovi je značila, pa i dalje na prvom mestu znači *starac*, ali je kroz vreme i običaje razvila i druga značenja, dva svetovna i dva ili tri više-manje duhovna. Najpre usled toga što su plemenski poglavari, kao i drugde u svetu, mahom birani među starijim ljudima (setimo se političkih termina *savet/veće staraca* ili *senat*), i ona u odgovarajućem kontekstu znači *glavar, beduinski bratstvenički/plemenski poglavica*, i tako sve do *plemenski knez*, pri čemu to može biti prvak nad nekoliko stotina, ili više stotina hiljada, pa i 2–3 miliona ljudi, nomada i sedelaca. Zatim, usled toga što je u prošlosti učenost mahom počivala na dugotrajnom izučavanju verskih nauka i običajnog prava i otuda se povezivala sa starošću, razvilo se i značenje *duhovnik, pripadnik verskog staleža*, što je naročito karakteristično za sedelačke i, posebno, urbane arapske sredine, sve do značenja *učitelj, starešina derviškog reda* i *duhovni vođa* ili *duhovni otac*. Oblik *šeik* pak, nastao je od iste arapske reči putem slovno-glasovnog transponovanja saobraznog prvenstveno engleskom fonetskom i alfabetskom sistemu, gde je, sasvim opravdano, dobila oblik *sheikh*,¹² i njeno savremeno značenje *petrolejski magnat* danas je ustaljen internacionalizam, pa utoliko i srpski oblik *šeik* ima opravdanja samo u tom, novijem značenju. U tom svom varijantnom liku i značenju ona je, međutim, nusproizvod neizbežnog asociiranja pojma *plemenskog kneza* s političkom moći i korupcionaškim uticajem plemenske aristokratije u naftom bogatim arapskim regijama. Napokon, u narodu i u usmenoj književnosti Arapa, reč *šejh*, usled narodskog poimanja vidovitosti i, u narodnoj svesti, povezivanja moći da se sazna budućnost sa duhovnošću i misterijama kojima su praćeni svešteni obredi, često znači i *vidovnjak, vračar, gatar*.

Reč *mudžáhid* pak jedini je ispravan oblik za prenošenje arapske imenice koja izvorno znači *borac na božjem putu, onaj ko je svoj život posvetio džihadu* (arap.: *muğāhid*, nom. pl. *muğāhidūn*, u padežima *muğāhidīn*). Površnim novinarskim prenošenjem na engleski, reč je u mnoge jezike ušla u obliku kosih padeža plurala, s varijantama *mudžahidin* ili *mudžahedin*, pa tako i u srpski, ali – u značenju jednine, poput mnogo poznatije reči *beduin*. Danas imenica *mudžahid* i na arapskom uglavnom označava oružanog borca za odbranu i opštu pobedu islama, pri čemu njen internacionalni pandan *mudžahidin/mudžahedin* nosi, nimalo slučajno, konotaciju fanatika i teroriste. Ali u svesti siromašnog seoskog sveštenika u Avganistanu, u priči *Ubice i busola*, sintagma *šejh mudžáhidá* ima savršeno čisto značenje *duhovni vođa oslobodilačkih gerilaca*. Za tog „duhovnog vođu“ i njegove borce (koji su iz drugih muslimanskih zemalja doleteli s avionskim kartama u jednom smeru koje im je neko platio ne da bi se potvrdili kao zatočnici savesti i pravde i da spreče nasilje nad nedužnim Afgancima, Paštunima i Hazarima već zato što su prethodno izmanipulisani i zadojeni fanatičnom ideologijom borbe za svetsku pobedu islama),¹³ ruski vojnici u to vreme, a kasnije američki, bili su, sasvim sigurno, ne toliko okupatori koliko – nevernici, koje je upravo stoga časno ubijati i, ukaže li se prilika, potpuno istrebiti.

*

Hasan Blasim (Ḥasan Blāsīm) rođen je 1973. u Bagdadu, gde će studirati na Akademiji za film i na tamošnjem festivalu dobiti nagrade za scenario i režiju svojih filmova *Gardenija* i *Bela glina*. Sklanja se 1998. u irački Kurdistan i u Sulejmaniji nastavlja da se bavi istim poslom i u istom kritičkom duhu, ali pod pseudonimom, iz straha za porodicu koja je ostala u Bagdadu, pod diktatorskim režimom. Posle više pokušaja, uspeva da se, kanalima

¹² Ovaj oblik će potom novinari u drugim krajevima sveta preuzimati i komotno prilagođavati svojim pravopisnim normama.

¹³ Sasvim slično kao što ni hiljade stranaca u španskom građanskom ratu nisu doputovale u Španiju i uzele puške u ruke iz saosećanja s ugnjetenim španskim narodom, već da bi se izborili za svoju veru u svetski komunizam-sovjetizam.

za krijumčarenje ljudi i uz muke koje jedva da mogu dočarati i njegove neverovatne ali uverljive priče o izbegličkim patnjama, preko Turske, Bugarske i Srbije prebaci do Finske, gde je otada snimio mnoštvo kratkih filmova i dokumentarnih emisija za tamošnju televiziju.

Blasim nije do danas uspeo da objavi ni jednu jedinu knjigu na arapskom jeziku, na kom su one nastale, ako ne računamo upravo zbirku *Ludak sa Trga slobode*, koja se na arapskom pojavila tako osakaćena da pisac smatra da bi bolje bilo da i nije štampana. Štampana je tek 2012. u Jordanu¹⁴ i, mada su je cenzorske makaze nemilosrdno „očistile“ od svih piščevih nepočinstava – od „vređanja morala“ kroz upotrebu tzv. nepristojnih i opscenih reči, a naročito od onih najnepoćudnijih segmenata koji diraju u političke i verske tabue, dakle, od svega onoga što spada u sakrosanktni trougao zabranjenih tema u zemljama arapskog jezika i još mnogim državama sveta, smesta je bila zabranjena u više arapskih zemalja. Srećom, danas je *Majka mreža* pod rukom piscima njegovoga kova i soja, a posle nekog vremena našao se i retko dobar čitalac i prevodilac s velike anglosaksonske scene, a ubrzo potom i izdavači. Dosad su mu na engleskom u briljantnom prevodu Džonatana Rajta (Jonathan Write) objavljene tri zbirke: *Ludak sa Trga slobode* (*The Madman of Freedom Square*, Comma Press, London 2009), *Irački Hristos* (*The Iraqi Christ*, Comma Press 2013) i izbor iz prethodne dve pod naslovom *Izložba leševa* (*The Corpse Exhibition*, Penguin Books, London 2014). Sama činjenica da se treća pojavila kod jednog od najznačajnijih svetskih izdavača u slavnoj broširanoj ediciji i da ju je ugledni *Publishers Weekly* proglasio jednom od najboljih deset knjiga na engleskom jeziku u 2014. godini, ravna je najvećim književnim nagradama, kakve piscu već pristižu – za zbirku *Irački Hristos* dobio je *Independent Foreign Fiction Prize*, postavši tako prvi Arapin laureat te nagrade. Pre toga, 2010, engleska verzija zbirke *Ludak sa Trga slobode* bila je u širem izboru za istu nagradu. Njegove priče već su prevedene na italijanski, švedski, finski, poljski, nemački, francuski, bugarski i užurbano se prevode na druge jezike. Neke od Blasimovih priča, koje žanrovski katkad probijaju granice magičnog realizma, mogu se čitati na arapskom jeziku na autorovom veb sajtu <http://www.hassanblasim.com>.

¹⁴ *Mağnūn sāḥa al-Ḥurriyya*, Al-Mu'assasa al-'arabiyya li-l-dirāsāt wa al-našr.